

LUG'ATLARNING YARATILISHI VA RIVOJLANISH EVOLYUTSIYASI TALQINI

Charos Ismoilova Shuhrat qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

Samarqand kampusi ingliz tili o'qituvchisi,

mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: *Lug'at yaratish fani va amaliyotini o'rganuvchi leksikografiya asrlar davomida sezilarli darajada rivojlandib, kuzatish, tasniflash va hujjatlashtirishda muhim vosita bo'lib keldi. Bu jarayon nafaqat so'zlarning ma'nosini aniqlash, balki ularning etimologiyasi va qanday ishlatilishini tushunishni ham o'z ichiga oladi. Quyida biz leksikografik manbalarning tarixiy, amaliy va kelajakdagi ahamiyati orqali ingliz va boshqa tillardagi lug'atlarning rivojlanishiga hissa qo'shayotgan tillar, xususan, turkiy tillar ingliz leksikografik manbalariga ta'siri ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *leksikografiya, etimologiya, onlayn havola, evolyutsiya, turkizm, platforma, global, lug'atshunoslik, tendensiya.*

Kirish. Til rivojlanishda davom etar ekan, lug'atlar materiallari yangi so'zlar, jargon va texnologik atamalarni o'z ichiga oladi. Onlayn versiyalarning raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi uning dolzarbligini ta'minlaydi, chunki u doimo o'zgaruvchan lingvistik landshaftga moslashadi. Lug'atlar ingliz tilining mintaqaviy o'zgarishlarini kiritishga, shuningdek, global muloqotda paydo bo'layotgan tendentsiyalarning ta'sirini kuzatishga qaratilganligi bilan xarakterlanadi. Ushbu maqolada turkizmlarni uchratishimiz mumkin bo'lgan ayrim ingliz tili lug'atlari va ularning yaratilishi, so'larning kelib chiqishi, ommabopligi, farqlari va o'xshashliklari, shuningdek lug'at bazalarida turkiy o'zlashma so'zlarning tutgan o'rni haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda ingliz tilidagi so'z turkizmlarini o'rganish uchun sifatli, ommabop leksikografik manbalardan foydalaniladi.

Adabiyotlar tahlili. "Leksikografiklashning asosiy maqsadi – so'zlarni aniq kategoriyalar bo'yicha taqsimlashdir, bu esa ularga asosiy va yordamchi ma'nolarni taqdim qilish" imkonini beradi [12, 94]. Barcha keltirilgan manbalar turkiy va boshqa tillar o'rtasidagi aloqalar, assimilyatsiya jarayonlari, madaniy almashinuvlarni o'rganishda katta ahamiyatga egaligini tasdiqlaydi. Ularning har biri turk tilining lug'atini va ingliz tili kabi global tillarda qanday ifodalanganligini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bunday etimologik lug'atlardan foydalanish tilshunoslar, tarixchilar va adabiyotshunoslarga so'zlarning kelib chiqishi va til tarixi haqida kengroq tushunchaga ega bo'lish imkonini beradi. Zero, tarixiy leksika zamonaviylikka xizmat qiladi [13,179].

"Ingliz tili ko'plab tillar bilan o'zaro ta'sirda bo'lishi va bu jarayonda yangi dialektlar, aksentlar va tillar shakllanadi. Ingliz tili xalqaro til sifatida ishlatiladi va u boshqa tillar hisobiga boyiydi" [2,147]. Quyidagi keltirilgan lug'atlarni biz ommabop turkizmlarning manbai sifatida talqin qilishimiz mumkin.

Merriam-Webster - Amerikada eng mashhur va ko'zga ko'ringan lug'atlardan biridir. Merriam-Webster lug'ati fan, huquq va tibbiyot kabi turli sohalardagi noyob va maxsus atamalarni o'z ichiga olgan 470 000 dan ortiq so'zlardan iborat keng qamrovli manbadir. Shuningdek, u chuqur ta'riflar, foydalanish uchun misollar va ularning etimologiyasini taqdim etadi, bu esa tadqiqotchilar, yozuvchilar va olimlar uchun bebaho manba hisoblanadi. "Merriam-Webster Online" onlayn platformasi global auditoriya uchun ochiq bo'lib, yangi so'zlar, ma'no o'zgarishlari va foydalanish tendentsiyalarini aks ettirish uchun muntazam ravishda foydalaniladi va yangilanib turadi. Xususan, Merriam-Webster Amerika ingliz tili standartini belgilashda muhim rol o'ynadi. Uning aniq ta'riflari va aniq foydalanish misollari so'zlarning og'zaki va yozma ingliz tilida ishlatilishini shakllantirishga yordam beradi. Lug'atning etimologiyasi va tarixiy qo'llanishiga kuchli urg'u berilgani esa foydalanuvchilarga tilning evolyutsiyasi haqida tushuncha beradi. Uni ingliz tili qanday rivojlanganligini tushunish uchun muhim vositaga aylantiradi. Merriam-Webster turkizmlar topilishi mumkin bo'lgan asosiy manbalardan biri bo'lib, turk tilidan "qismet" (taqdir), "bey" (turkcha hurmat unvoni) va "yogurt" kabi ko'plab o'zlashtirilgan so'zlarni o'z ichiga oladi.

TDK Online (Türk Dil Kurumu - Turk tili assotsiatsiyasi)- lug'ati turk tilining rasmiy manbasi bo'lib, 1932-yilda Turkiya hukumati tomonidan asos solingan. Turk tilini saqlash va standartlashtirish, ayniqsa, 20-asrdagi til islohotlaridan keyin turk tilining sofligini saqlash TDKning asosiy vazifasi bo'lib, Turkiyadagi turk tili bo'yicha vakolatli organ hisoblanadi. Ushbu onlayn lug'at zamonaviy va tarixiy atamalarni o'z ichiga olgan 100 000 dan ortiq so'zlarni jamlagan, deyarli barcha so'zlari Turkiyaga tegishli yoki turk tiliga tegishlidir. Masalan, "elma" (olma) so'zini olsak, qadimgi turkiy tilda "alma" sifatidagi asl turkiy tillarga mansub so'z ekanligining guvohi bo'lamiz. TDK asosan turk tiliga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, texnik va ilmiy atamalar uchun ham manbalar taklif qiladi va turli sohalardagi mutaxassislar uchun muhim manba hisoblanadi. Uning onlayn versiyasi lug'at, talaffuz va foydalanishga oson kirish uchun qulay interfeysni taqdim etadi. Tilning evolyutsiyasini hujjatlashtirish, yangi atamalarni o'z ichiga olishi olimlar va professional foydalanish uchun ma'lumot bazasini taklif qilish orqali zamonaviy turk leksikografiyasini shakllantirishga katta hissa qo'shadi.

Online etymology dictionary (Onlayn etimologik lug'at) - Duglas Xarper tomonidan yaratilgan bo'lib, inglizcha so'zlarning kelib chiqishi va tarixini kuzatish uchun bebaho manbadir. Ushbu lug'atda so'zlarning o'zagi, vaqt o'tishi bilan ma'nolari va asrlar davomida qo'llanishda qanday o'zgariganligi haqida batafsil tushuntirishlar berilgan. Ushbu onlayn vosita foydalanuvchilarga so'zlar tarixini o'rganish va til qanday rivojlanishini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Onlayn etimologik lug'at tilshunoslar, tarixchilar va yozuvchilar uchun ayniqsa qimmatlidir, chunki u tillar va madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarni ta'kidlaydi. So'zlarning qanday o'zgariganligini hujjatlashtirish orqali u ingliz tilini shakllantirgan tarixiy va madaniy o'zgarishlar haqida tushuncha beradi. So'zlarning kelib chiqishini tushunish ularning zamonaviy ma'nolarini tushunishga imkoni beradi. Masalan "aga" so'zi turkiy "ağa" dan kelib chiqqan bo'lib, "bosh" yoki "xo'ja" degan ma'noni anglatadi. Til rivojlanishda davom etar ekan, ushbu onlayn etimologik lug'at so'zlar tarixini saqlashda asosiy ahamiyatga ega bo'lib qoladi.

Dictionary.com - eng ko'p qo'llaniladigan onlayn lug'atlardan biri bo'lib, so'zlar, ta'riflar, talaffuzlar va foydalanish misollarining keng qamrovliligi bilan ajralib turadi. Ushbu lug'at huquq, fan, texnologiya va san'at kabi turli sohalardagi millionlab so'zlarni qamrab oladi. Onlayn platforma bepul va yuqori darajada keng qo'llaniladi. 1995-yilda ishlab chiqilgan bo'lib, eng mashhur onlayn lug'atlardan biri hamda 2 milliondan ortiq so'zlarni, jumladan, ko'p sonli jargon va atamalarini o'z ichiga oladi. Turkizmlardan "yogurt", "qismet", "bazar" kabi umumiy turkiy so'zlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Dictionary.com odatda Merriam-Webster kabi akademik lug'atlarda uchramaydigan zamonaviy jargon va internet atamalarini o'z ichiga oladi.

Answers.com-1999-yilda yaratilgan hamda butun internetdagi tarkibni, jumladan, lug'at ta'riflarini birlashtiradi. Ushbu lug'at savol-javob formatidagi bilan mashhur bo'lib, unda foydalanuvchilar ma'lumot beriladi, lekin lug'at ta'riflarini ham o'z ichiga oladi. Savol-javob formatli Answers.com onlayn lug'ati 500 000 dan ortiq so'zlarni o'z ichiga oladi. Turkcha asl so'zlardan: "sarma" va "beylik" kabi turk tilidan olingan so'zlarni uchratishimiz mumkin.

Vasmer's Etymological Dictionary (Vasmerning etimologik lug'ati) - Maks Vasmerning klassik rus tilidagi etimologik lug'ati bo'lib, birinchi marta 20-asr o'rtalarida nashr etilgan. Slavyan va rus tilshunosligi uchun asosiy ma'lumotnoma va manba hisoblanadi. Ushbu lug'at 40 000 dan ortiq ruscha so'zlarning etimologiyasini qamrab oladi. Vasmerning etimologik lug'atida ham turkizmlarni uchratishimiz mumkin. Turk tilidan olingan so'zlar: "kendyr" va "saksaul" kabi turkcha so'zlarni o'z ichiga oladi. Manbada ko'proq rus va slavyan tillariga e'tibor qaratiladi, shuning uchun u ingliz tiliga asoslangan manbalarga nisbatan ko'proq ixtisoslashgan.

The American Heritage Dictionary of the English Language (Ingliz tili Amerika merosi lug'ati) - birinchi marta 1969-yilda nashr etilgan hamda u o'zining chuqur so'z tarixi va Amerika ingliz tiliga qaratilganligi bilan mashhurdir. Ingliz tili Amerika merosi lug'ati akademik qat'iyligi va akademik so'zlarga ko'p urg'u berilganligi uchun diqqatga sazovordir. Lug'at 200 000 dan ortiq so'zlarni o'z ichiga olgan. Ushu manbada kelib chiqishi turkiy so'larga misol tariqasida "saker" va "samiel" so'zlarni keltirishimiz mumkin.

Wiktionary.org-2002-yilda ishga tushirilgan Wikimedia fondi tomonidan joylashtirilgan bepul, foydalanuvchi tomonidan keng foydalaniladigan lug'atdir. Bu lug'at eng ko'p foydalanuvchiga ega, bepul onlayn lug'atlardan biri va 150 dan ortiq tillarda 5 milliondan ortiq yozuvlarni o'z ichiga oladi. Vikilug'at o'zining hamkorlikdagi tabiati va ko'p tilli ma'lumotlar bazasi bilan ajralib turadi. Turk tilidan kelib chiqqan so'zlar: "doner kebab" va "tavla" kabi ko'plab turkiy so'zlarning to'liq etimologiyasini topishimiz mumkin.

Starling.ru Turkic Etymology (Starling.ru turkiy etimologiyasi) - Turkiy tillarning kelib chiqishini o'rganish uchun maxsus ma'lumotlar bazasi hisoblanib, turkiy tilshunoslikni tadqiq qiluvchi olimlar tomonidan qo'llaniladi. Unda asosan turkiy so'zlarga e'tibor qaratadi, ularning kelib chiqishi turli turkiy tillar bo'ylab izlanadi. Turkizmlar va ularning turkiy tillardagi evolyutsiyasi uchun chuqurlashtirilgan so'zlarni o'z ichiga oladi va turkizmlarga alohida e'tibor qaratilib, u tarixiy va zamonaviy turkiy so'zlarning kelib chiqishi bilan qiziquvchilar uchun nufuzli manba hisoblanadi. "tepö" (cho'qqi, tepalik) so'zini misol keltirishimiz mumkin.

Encyclopædia Britannica Online - 1768-yilda tashkil etilgan bo'lib, Britaniya eng qadimgi va eng nufuzli ensiklopediyalardan biridir. Ilmiy sharoitlarda keng qo'llaniladi va faktik hamda ilmiy maqolalarni taqdim eta olish qobiliyatiga ega ekanligi uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Encyclopedia Britannica turli xil maqolalardagi, turli sohalaridagi 40 000 dan ortiq so'z va atamalarning batafsil ta'riflarini o'z ichiga oladi. Masalan, "Bashi-bazouk, Pashalic, Bektashi" kabi turkiy o'zlashma so'zlarni uchratishimiz mumkin.

Muhokama. "Til ijtimoiy hodisaga tegishli bo'lib, til tashuvchilarning o'ziga xos xususiyatlari, yani madaniyati, ijtimoiy mavqei, etnik qadriyatlarini aks ettiradi" va boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar orqali boyib, takomillashib boradi [6,48]. Lug'atlardan farqli o'laroq, Britannica onlayn ensiklopediyada keng kontekstdan iborat tarixiy va madaniy ma'lumotlarni mujassamlashtirgan so'zlarni topishimiz mumkin.

Xulosa. Keltirilgan manbalar ingliz tili va turkiy o'zlashma so'zlarning til tarixi, ma'nolari va ommabopligi haqida har tomonlama keng ma'lumot beradi. So'zning kelib chiqishini o'rganayotganda, bir nechta manbalarga murojaat qilish juda muhim, chunki har bir lug'at mintaqaviy

foydalanish, akademik izchillik va tarixiy kontekstga asoslangan kuchli tomonlariga ega. Ushbu maqolada keltirilgan lug'atlar va onlayn havolalar ingliz tili lug'atining rivojlanishiga juda katta ta'sir qiladi va so'zlarning ta'rifi, ishlatilishi va tushunilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu manbalarning har birining o'ziga xos tarixi, yondashuvi va lug'atshunoslikka qo'shgan hissasi tilning davom etayotgan evolyutsiyasini aks ettiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. American Heritage Dictionary of the English Language. (2023). American Heritage Dictionary. <https://www.ahdictionary.com>.
2. Crystal, D. (2003). English as a Global Language (2nd ed.). Cambridge University Press, 147
3. Dictionary.com. (2023). Dictionary.com online dictionary. <https://www.dictionary.com>.
4. *Encyclopædia Britannica Online* - Britannica (1768). <https://www.britannica.com>
5. Merriam-Webster. (2023). Merriam-Webster online dictionary. <https://www.merriam-webster.com>.
6. Nasrulloeva, N. S. (2021). *O'zbek va ingliz tillarida kompyuter va internet jarglonlarining chog'ishtirma tadqiqi* (Aftoreferat). Samarqand.
7. Online Etymology Dictionary. (2023). Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com>.
8. Starling.ru Turkish Etymology. (2023). Starling.ru: Turkish Etymology. <https://www.starling.ru>
9. TDK (Turkish Language Association). (2023). Turkish Language Association online dictionary. <https://www.tdk.gov.tr>
10. *Vasmer's Etymological Dictionary* - Maks Vasmer
11. Wiktionary.org. (2023). Wiktionary: Free online dictionary. <https://www.wiktionary.org>.
12. Zgusta, L. (1971). *A Manual of Lexicography*. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783111349183>
13. Xolnazarovich B. X. "Devoni Hikmat" Asarining Tarixiy Leksikani O'Rganishdaga Ahamiyati Masalasiga Doir //Miasto Przyszłości. – 2024. – T. 51. – C. 179-182.